

იამზე ფუტკარადი

მეცხოველეობის აჭარული ლექსიკის იზოგლოსები ქართლური დიალექტის ლექსიკასთან

ქართული ენის დიალექტები ქართველ დიალექტოლოგთა თაობების მიერ საკმაოდ მაღალ დონეზეა გამოკვლეული, ამის შედეგად გვაქვს უზარმაზარი მოცულობის ემპირიული მასალა, რომლის საფუძველზეც უნდა შედგეს და გამოიყოს დიალექტოლოგიური რუკა, რომელზეც აღნიშნული იქნება მეცხოველეობის ლექსიკის იზოგლოსები. ამისთვის, რა თქმა უნდა, საჭიროა კონკრეტულ დიალექტთა ლექსიკის სხვადასხვა ნიშნის (ფონეტიკურ-ფონოლოგიურის, მორფოლოგიურის, სინტაქსურის, სემანტიკურის) მიხედვით სწორად აღწერა და დაჯგუფება-კლასიფიკაცია ყოველი საკვლევი სიტყვისა თუ ფორმის გავრცელების ზუსტი გეოგრაფიის მიხედვით.

წინამდებარე ნაშრომის მიზანია, გამოვავლინოთ ლექსიკური იზოგლოსების ნაწილი აჭარულ და ქართლურ დიალექტებს შორის. ბუნებრივია, ასეთი მუშაობა გულისხმობს იმის გარკვევას, თუ რა მსგავსება და განსხვავება ახასიათებს ორივე კილოს ლექსიკურ ერთეულთა პოზიციების მხრივ.

საანალიზოდ აჭარული მასალის ნაწილი ამოვიწერეთ შოთა ნიჟარაძის მონოგრაფიიდან “აჭარული დიალექტი“, დანარჩენი მასალა კი ჩვენ მიერ არის მოძიებული აჭარული ინფორმატორებისაგან. რაც შეეხება ქართლურ ლექსიკურ მასალას, იგი ამოკრებილი გვაქვს თამარ ბეროზაშვილის, მერი მესნიშვილისა და ლამარა ნოზაძის “ქართლური დიალექტის ლექსიკონიდან“, რომელშიც წარმოდგენილია ქართლის დაახლოებით ასი სოფლის მეტყველების ნიმუშები. სალექსიკონო ერთეულები ნაჩვენებია ქართლის სხვადასხვა სოფელში ჩაწერილი სადოკუმენტაციო ფრაზებით.

ჩვენ მიერ შესრულებული კვლევის შედეგად ირკვევა, რომ ქართლურსა და აჭარულ დიალექტებს, ლექსიკური შედგენილობის მხრივ, ბევრი საზიარო აქვთ. ამ მხრივ გამოიყოფა ლექსიკის შემდეგი ჯგუფები:

- სრულად იდენტური სიტყვები;
- ფონეტიკურად იდენტური, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული სიტყვები;
- ფონეტიკურად განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები, ანუ სინონიმები;

როგორც მასალების შედარების შედეგად აღმოჩნდა, ზემოთ დასახელებული ჯგუფებიდან ორივე კილოს მოეპოვება საერთო ლექსიკური ერთეულების ყველა ჯგუფი. უფრო მეტი დადასტურდა შესადარებელ დიალექტთა განმასხვავებელი ლექსიკური ფაქტები. საზიარო ლექსიკაში გამოიყოფა შემდეგი ჯგუფები:

1. სრულად იდენტური სიტყვები. ამ ჯგუფს განეკუთვნება სიტყვები, რომლებიც აჭარულსა და ქართლურ კილოებში სრულად ემთხვევა ერთმანეთს ბგერითი შედგენილობითაც,

მორფოლოგიურადაც და მნიშვნელობათა მიხედვითაც. თავის მხრივ ამ ჯგუფში გაერთიანებულ საზიარო ლექსიკაში ორი ქვეჯგუფის გამოყოფაა შესაძლებელი:

ა) საერთო ქართველური ფუძეებიდან მომდინარე ლექსიკა: მოზუერი, ხარი, ცხენი, თხა, წალი, მაწონი, ხსენი, ცხუარი, კრავი, თიკანი, მატყლი, ბაგა, (რ)ძე, უღელი, ქედი და მრ. სხვ. ამ ქვეჯგუფში შემავალი ლექსიკის ნაწილი დასტურდება ქართულ სალიტერატურო ენასა და დანარჩენ ქართულ დიალექტთა დიდ ნაწილში. უკვე დასახელებულ სიტყვათა გარდა აქ ერთიანდება შემდეგი სიტყვებიც: ჯორი, დო, საბძელი, ჩაყველება, თხისური, ბოტი, ბერწი...

ბ) მხოლოდ ქართულთან ანდა აღმოსავლურ ქართულ დიალექტებთან საზიარო სიტყვები თუ სიტყვაფორმები. ამ სიტყვათა ნაწილი ორივე დიალექტში სამწიგნობრო ენასთან შედარებით ზუსტად ერთნაირადაა ფონეტიკურად სახეცვლილი. ამ ქვეჯგუფში შედის შემდეგი სიტყვები: დოფიაი (დოს შეჭამანდი), ჩუმაი (აუღლუღარი რძის ნაღვების დარჩენილი სითხე), თუმი (ორტოტა ხე შეშის, ქვის საზიარად, უბამენ უღელს), გაუქეჩავს (ქეჩს, ყოჩს, ვერძს წაუძლოლებს ფარას), ნაბაგი (ბაგის ამონაწმენდი, ჩალის (ბზის) ნარჩენები), იწკანტება (ძალიან ცოტას იწველის (ძროხა), სარნა (წყაროდან გადმონადენი წყლის საგუბარი (საქონლის სარწყულებლად), კუკუხო (საქონლის ხერხემლის ბოლო; თეძოები).

2. ფონეტიკურად იდენტური, მაგრამ სემანტიკურად განსხვავებული სიტყვები:

ქართლ.: კანძი (ბულულის ერთი ფენა, შრე)

აჭარ.: კანძი (ერთი ცხვრის ნაპარსი მატყლი);

ქართლ.: იკეშებს (დამაკდება ღორი)

აჭარ.: იკეშებს (მაგრდება, უხეშდება);

ქართლ.: ფთილა (სამთითით ერთ ჯერზე აღებული თივა)

აჭარ.: ფთილა (მატყლის ფენა, დასართავად გამზადებული);

ქართლ.: ქურა (მოკლესურებიანი ან მოკლერქებიანი ცხვარი)

აჭარ.: ქურა (ცხენი - ბავშვის ენაზე) და ა.შ.

3. ფონეტიკურად და მორფოლოგიურად მცირედ განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები. კერძოდ, დადასტურდა ფონეტიკურად სახეცვლილი საერთო სიტყვები:

ქართლ.: ღარძლა

აჭარ.: ღაზლა (მატყლის მსხვილი ნართი);

ქართლ.: ჩეჩილი

აჭარ.: ჩრეჩილი (ყველი ერთგვარი);

ქართლ.: ნადუღალა

აჭარ.: ნადუღი (ყველის დამზადების შემდეგ დარჩენილი შრატის ადუღების შედეგად მიღებული მასა);

ამ ჯგუფში შემავალი სიტყვების ნაწილში მომხდარია ძ თანხმოვნის დეზაფრიკატიზაცია, ანდა პირიქით, ზ ბგერის აფრიკატიზაცია: ძოვს > ზოვს; ზროხა > ძროხა... გამოთქმულია მოსაზრება, რომ “ეს მოვლენა უფრო დამახასიათებ-

ლია ისეთი დიალექტებისათვის, რომლებმაც თურქულ-აზერბაიჯანული ენების გავლენა განიცადეს - ინგილოურის, მესხურის, ფერეიდნულისა და სხვა“ (ნიჟარაძე, 1975: 51), რასაც ვერ დავეთანხმებით. ჩვენი აზრით, ეს მოვლენა ძველ ქართულთან სიახლოვეს უფრო ადასტურებს - ფორმა ზროხა ძველ ქართულ ტექსტებში რეალურად გვხვდება და სწორედ მისგან მოდის ვარიანტი ძროხა. მაგალითად, “ვეფხისტყაოსანში“ წერია: “მისთა სპათაცა ნუ დაჰნოც, ზროხათა, ვითა ვირთაო“ (რუსთაველი, 1978: 98).

ღარძლა - ღაზლა ფორმათა შემთხვევაში სავარაუდოა, რომ ღაზლა უფრო ძველი ვარიანტია, ვინაიდან ქართველურ დიალექტებში რ-ს ჩამატება უფროა დამახასიათებელი, ვიდრე მისი რედუქცია. ანალოგიურია ჩეჩილი - ჩრეჩილი-ს შემთხვევაში რ-ს გაჩენა, შდრ. ჩეჩ-ილ-ი მიმღეობაა ჩეჩ-ს ზმნისა (შდრ. ნიჟარაძე, 1975: 115).

4. ფონეტიკურად სრულიად განსხვავებული, მაგრამ სემანტიკურად ერთნაირი სიტყვები, ანუ სინონიმები. ეს ჯგუფი აერთიანებს მნიშვნელობით ერთნაირ, თუმცა ბგერითი შედგენილობით სრულიად განსხვავებულ ლექსიკურ ერთეულებს, რომელთა ერთ ნაწილში აჭარული დიალექტი უფრო ახლოსაა სამწიგნობრო ქართულთან, ვიდრე ქართლური. მაგ., კანდრიკი (ხის რკალი საქონლის დასაბმელად), კობორა (ოდნავ ამობურცული, მრგვალი (ნიშანივით) რქა, კუმკანა (ხაჭოს გუნდა, მარლით შეზავებული და მზეზე გამხმარი შესანახად), ტროყია (ახლად მოგებული ზაქი)... ამ სიტყვების აჭარული სინონიმებია შესაბამისად: კალი, დოლია, კვერი, ზაქი. ქართ. სარძეულა, აჭარ.: სარძიე (საწველელი); ქართლ.: კოტინა, აჭარ.: კოტოი (პატარა ზაქი).

ფეიქრობთ, მოყვანილი მაგალითები კარგად აჩვენებს იმას, რომ მუშაობა ქართულ დიალექტებში მეცხოველეობის ლექსიკის იზოგლოსების გამოვლენისა და შემდგომი ანალიზის მიმართულებით მეტად პერსპექტიულია და იგი უნდა გაგრძელდეს. შესაბამისად, მოცემულ ნაშრომში აღწერილი და მისი ანალოგიური ენობრივი ფაქტები აუცილებლად უნდა აისახოს ქართული ენის დიალექტოლოგიურ ატლასში.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ბეროზაშვილი...1981: ბეროზაშვილი, თ. მესხიშვილი, მ. ნოზაძე, ქართლური დიალექტის ლექსიკონი. თბილისი, 1981;
ნიჟარაძე, 1975: ნიჟარაძე, შ. აჭარული დიალექტი. ბათუმი, 1975;
რუსთაველი: რუსთაველი, შ. ვეფხისტყაოსანი. თბილისი, 1978.

Iamze Putkaradze

**Cattle-breeding Isoglosses in the vocabulary
of Adjarian and Kartlian dialects**

In the work it is considered Georgian dialects:the dialects of Adjara and Kartli.Adjara is located in the east of Georgia between mountains and valleys.In both dialects:

1. There are words that are identical.
2. Phonetically slightly different but identical in terms of semantics.
3. Phonetically different but semantically identical.